

ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СУСПІЛЬСТВА ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ В ТЕОРІЯХ ІНДУСТРІАЛІЗМУ ТА ПОСТІНДУСТРІАЛІЗМУ

У статті здійснено аналіз характерних ознак економічної діяльності суспільства в теорії індустріалізму та постіндустріалізму, з'ясовано тенденції її подальшого розвитку.

In this article typical signs of the economical activity of a society in the industrialism and post-industrialism theories are analyzed. Tendencies of further development are discussed.

Ключові слова: економічна діяльність, індустріальне суспільство, постіндустріальне суспільство, сектори економічної діяльності.

Вступ. У сучасних наукових дослідженнях існують різні варіанти періодизації розвитку суспільства. В залежності від того, під яким кутом зору розглядається його історія, який критерій береться за основу і вважається стрижнем типології, суспільства поділяються на: закриті і відкриті; первісні, рабовласницькі, феодальні, капіталістичні і соціалістичні; стабільні і нестабільні; перехідні, стагнуючі і ті, що динамічно розвиваються; доіндустріальні, індустріальні та постіндустріальні тощо [1, с. 218].

У науковий обіг термін індустріальне суспільство ввів А. Сен-Сімон. Фундамент сучасної теорії індустріального суспільства заклали О. Конт та Е. Дюркгейм. Значний внесок в розвиток теорії індустріального суспільства здійснили П. Друкер, Р. Арон, У. Ростоу, Дж.Гелбрейт.

Ідея постіндустріального суспільства була сформульована ще на початку ХХ ст. А. Пенті, введена в науковий обіг після Другої світової війни Д. Рісменом; широке визнання отримала на початку 70-х років завдяки фундаментальним працям Д. Белла.

У науковій літературі окрім поняття "постіндустріальне суспільство" зустрічаємо й інші терміни: "друга промислова революція" (А. Шафф), "третя хвиля" та "суперіндустріальне суспільство" (Е. Тоффлер), "третя індустріальна революція" (Д. Бальхаузен), "суспільство знань" (П. Друкер), а також "інформаційне суспільство", "кібернетичне суспільство", "друга революція в торгівлі", "перша революція в банківських операціях". Поряд з ними сучасне суспільство називають також постбуржуанізм, посткапіталістичним,

посттрадиційним та постісторичним, постринковим, постекономічним [2, с.31-50; 3, с. 6].

Як зазначають П. Леоненко та О. Черепніна, все більш помітне місце серед шкіл і напрямів сучасної економічної теорії займає постіндустріалізм. До того ж самі концепції постіндустріалізму не перебувають у застиглому стані, а постійно розвиваються [4, с. 134]. Сьогодні відомі також теорії постіндустріального капіталізму, постіндустріального соціалізму, екологічного та конвенціонального постіндустріалізму. Тому важливим було і залишається розкриття новаторських підходів у порівнянні економічної діяльності суспільства з позицій індустріалізму та постіндустріалізму.

Постановка задачі. Метою статті є аналіз окремих характерних ознак економічної діяльності суспільства в теоріях індустріалізму та постіндустріалізму, тенденцій її подальшого розвитку.

Методологія. В процесі дослідження застосовано порівняльний аналіз базових ознак економічної діяльності індустріального та постіндустріального суспільства.

Результати дослідження. Економічна діяльність - особлива і визначальна сфера життєдіяльності суспільства. Її визначальний характер стосовно інших сфер полягає в тому, що це діяльність, яка забезпечує задоволення економічних потреб суспільства: поза економічною діяльністю його існування неможливе. Важливість економічної діяльності полягає в тому, що це єдина сфера, в якій відбувається безпосередня взаємодія суспільства з природою. Це дає підстави для виокремлення в економічній діяльності двох сторін [5, с. 36]. Перша - природоперетворювальна, технологічна сторона, яка реалізується в певному результаті, сукупності економічних благ. Її зміст – взаємодія з природою (безпосереднє виробництво); форма взаємодії – доцільна трудова діяльність; мета діяльності – результат (економічні блага) як потенційне джерело забезпечення життя; засоби діяльності – “учасники” виробничого процесу, які формують “результат”: саме засоби (фактори, економічні суб’єкти тощо) виробництва. Друга сторона - відносини між людьми, пов’язані з присвоєнням і використанням отриманого “результату” для задоволення своїх потреб (економічні, або виробничі відносини). Характер цих відносин – обов’язкова взаємозалежність людей, що відбиває відповідний характер процесу задоволення потреб у суспільстві (особиста, речова, інша); зміст економічних відносин відбивається насамперед у способах розподілу (присвоєння) факторів виробництва (власність на засоби виробництва); форма відносин – форми (механізм) руху виробленого продукту у сферу споживання (натуральні, товарно-грошові і т.п.) [6, с. 26-28].

Важливо зазначити, що економічні відносини – це реальні економічні відносини, які складаються в процесах виробництва, розподілу, обміну і споживання, тобто в суспільному виробництві, економічній діяльності суспільства.

В рамках економічної діяльності за подвійним критерієм - домінуючий фактор виробництва і пануючі економічні (виробничі) відносини - виокремлюються певні історичні етапи її розвитку. Саме розвиток економічної діяльності суспільства як способу задоволення економічних потреб є визначальним в його розвитку. Тому порівняльний аналіз економічної діяльності суспільства з позицій індустріалізму та постіндустріалізму дозволить глибше з'ясувати перспективи її подальших трансформацій.

Характерні ознаки економічної діяльності в індустріальному суспільстві та їх відображення в наукових дослідженнях. Сучасне суспільство охоплює два періоди розвитку, що відповідають двом типам суспільства - індустріальному і постіндустріальному. Сучасне суспільство виникло між XVI і XVIII ст. в країнах північно-західної Європи - в Англії, Голландії, Франції, Німеччині. Більшість учених однастайні в тім, що сучасний соціальний порядок зародився після трьох великих революцій - американської, французької, англійської. Американська і французька забезпечили політичну та інституціональну базу для модернізації: конституційну демократію, верховенство закону і принцип суверенітету національних держав. Англійська промислова революція заклала економічну основу: ринок вільної робочої сили, індустріалізацію та урбанізм як новий спосіб економічного життя, капіталізм як нову форму виробничих і розподільних відносин. *Урбанізація* - переселення людей у міста і поширення міських цінностей життя - стає невід'ємним супутником іншого процесу - індустріалізації. *Індустріалізація* - застосування наукових знань до промислової технології, відкриття нових джерел енергії, що дозволяють машинам виконувати ту роботу, яку колись виконували люди чи тяглові тварини. Індустріалізація вимагає все більш і більш підготовлених працівників, що обумовлюється постійним зростанням складності технології.

В індустріальному суспільстві, мабуть, уперше місце роботи відокремлюється від місця проживання: на відміну від ремісника робітник щоранку залишає свій будинок і відправляється в міському транспорті на інший кінець міста, де розташована його фабрика. В такому суспільстві основна частина населення трудиться в промисловості, а живе в місті.

Якщо в доіндустріальному суспільстві міста відігравали важливу, але не самодостатню роль, то в індустріальному вони стали відігравати головну роль.

Поділ праці розширив коло видів економічної діяльності. Замість декількох десятків, у крайньому випадку сотень спеціальностей доіндустріального суспільства, з'явилися тисячі і десятки тисяч професій. Причому швидкість, з якою на зміну старим професіям приходили нові, зросла в десятки і сотні разів. І більшість із них були просто невідомі аграрному суспільству. Тепер уже більше половини населення зайнято промисловою працею, її престиж постійно зростає.

Як зазначалося, родоначальником теорії індустріального суспільства вважається О. Конт. Він різнобічно дослідив його особливості, відмітив процес розширення форм економічної діяльності.

Узагальнену характеристику ознак економічної діяльності у XVIII ст. знаходимо у Е. Дюркгейма. Він звернув увагу на нові форми організації економічної діяльності - промислові компанії; відмітив, що індивіди групуються вже за змістом трудової економічної діяльності, що економічна діяльність зосереджується у містах, що міста все більше спеціалізуються: серед них з'являються університетські, фабричні, портові, бюрократичні, фінансові центри.

Зміни в економічній діяльності аналізували також представники німецької політекономії XIX - початку XX ст., зокрема, К.Бюхер, який протиставляв форми організації суспільного виробництва - натуральну і товарну. Він вважав, що натуральна, аграрна, "традиційна", докапіталістична форма організації економічної діяльності є відсталою; індустріальна, промислова, капіталістична - прогресивною, передовою.

Французький учений Р.Арон, творець теорії єдиного індустріального суспільства, виділив п'ять універсальних рис, властивих будь-якому індустріальному суспільству і які безпосередньо стосуються економічної діяльності. Для капіталістичного варіанта індустріального суспільства, вважав учений, характерні такі ознаки, як: 1) приватна власність на засоби виробництва; 2) ринок і децентралізація економіки; 3) соціальна диференціація суспільства на власників і найманих робітників; 4) рушійна роль погоні за прибутком; 5) рівновага попиту та пропозиції, кризи і циклічні коливання економіки [1, с. 309].

Характерні ознаки економічної діяльності в постіндустріальному суспільстві та їх відображення в наукових працях. Учені єдині в тому, що 70-ті роки XX ст. є початком нового етапу в розвитку західного суспільства. Він

характеризується появою нових засобів економічної діяльності - інформаційно-електронних систем, використанням мікропроцесорів у промисловості, сфері послуг, торгівлі та обміні. Агробізнес, нафтохімія, генна інженерія, комп'ютерна техніка свідчать про провідну роль в економічній діяльності суспільства технології.

Технологія пропонує набагато більш значні інформаційні і комунікаційні ресурси економічної діяльності, ніж коли-небудь мало людство. Ці ресурси настільки великі, що дало підстави стверджувати: суспільство вступило в нову еру - інформаційне століття. США - перша країна, що здійснила трьохстадійний перехід від доіндустріального (аграрного) суспільства до індустріального, і від нього до постіндустріального.

У 60-90-х роках ХХ ст. у світовій економічній літературі, поряд з дослідженнями індустріального суспільства відбувався процес осмислення постіндустріальної проблематики, зокрема, структурних змін в економічній діяльності суспільства. У 1960-1970-х рр. появляються концепції структурних зрушень (К.Кларк, Ж. Фурастьє та ін.); кінець 1970-1980 рр. концепції структурних зрушень включаються в теорії постіндустріального суспільства як їх складовий елемент (Д. Белл, П. Друкер та ін.); кінець 1980-1990 рр. концепції структурних зрушень продовжують залишатись складовим елементом теорій постіндустріального, інформаційного суспільства, суспільства знань (Р. Кроуфорд, У. Хадсон та ін.[4, с. 135-136].

Починаючи з 30-40-х років минулого століття вчені пропонували варіанти обґрунтування зрушення економічної діяльності у бік сектора послуг. Найбільш відомі концепції були розроблені А. Дж. Б. Фішером, К. Кларком, У. Ростом, Д. Беллом.

Відповідно до теорії секторів, чи теорії структурних змін, авторами якої є Фішер і Кларк, виділяються три сектори економічної діяльності суспільства: первинний, вторинний і третинний. До первинного відносяться галузі, економічна діяльність в яких пов'язана з одержанням первинних ресурсів, - сільське господарство і видобувні галузі. До вторинного - галузі обробної промисловості і будівництва. Третинний сектор охоплює сферу послуг.

Розвиваючи трьохсекторну модель економічної діяльності, У. Ростом виділяє п'ять етапів економічного росту, обумовлених рівнем розвитку техніки, галузевою структурою господарства, часткою нагромадження в національному доході, структурою споживання. Перший етап, названий "традиційним суспільством", відрізняється високою питомою вагою у виробництві сукупного продукту такої галузі економічної діяльності як

сільське господарство, примітивною сільськогосподарською працею, низьким рівнем розвитку техніки. На другому етапі - "періоді передумов для піднесення" розпочинається активне проникнення у сфери економічної діяльності досягнень науки і техніки, зростання продуктивності в сільському господарстві, розвиток торгівлі. Для третього етапу характерна промислова революція. На наступному етапі - "рух до зрілості" - спостерігається бурхливий розвиток науки і промисловості, виникнення нових галузей економічної діяльності, збільшення частки кваліфікованої праці. І, нарешті, на п'ятому етапі, названому "ерою високого масового споживання", економіка практично цілком підпорядкована завданням особистого споживання, і на першому плані постає економічна діяльність у сфері послуг (сервісній сфері), а не в галузях промисловості [1, с.311-313].

Основні методологічні принципи теорії постіндустріального суспільства, що містяться в працях А. Дж. Б. Фішера, К. Кларка, У. Ростоу, отримали подальший розвиток у роботах Д. Белла, який виділяє три стадії розвитку економічної діяльності суспільства - доіндустріальну, індустріальну і постіндустріальну. У доіндустріальному суспільстві економічна діяльність суб'єктів господарювання зосереджується в основному у видобувних галузях і сільському господарстві. Індустріальне суспільство характеризується масовим виробництвом товарів і перевагою класу промислових робітників, тоді як у постіндустріальному суспільстві домінуюча роль належить висококваліфікованим фахівцям. Перехід від індустріального до постіндустріального суспільства, на думку Д. Белла, проходить кілька етапів. На першому розвитку промисловості сприяє експансії економічної діяльності на транспорті та у сфері послуг, пов'язаних з рухом товарів. Другий етап характеризується розширенням економічної діяльності у сфері оптової і роздрібною торгівлі, фінансів, операцій з нерухомістю і страхуванні в умовах масового споживання благ. На третьому етапі зростання національного доходу супроводжується зниженням частки витрат на харчування; залишок, що вивільняється, направляється спочатку на придбання товарів тривалого користування, а потім - предметів розкоші, на відпочинок і споживання різноманітних послуг. Д. Белл також доповнює трьохсекторну модель економічної діяльності суспільства ще двома - "четвертинним" і "п'ятеринним", що відбивають етапи переходу від індустріального до постіндустріального суспільства. Відповідно до цієї моделі економічна діяльність у сфері послуг здійснюється в трьох секторах: "третинному", в який включається економічна діяльність на транспорті і в комунальному господарстві, "четвертинному" - в торгівлі, страхуванні, операціях з

нерухомістю, наданні фінансових послуг, а "п'ятеринний" – економічну діяльність у сфері охорони здоров'я, освіти, дослідницької діяльності, державного управління, відпочинку [7, с. 158].

Підсумовуючи викладене, слід зазначити наступне. Для етапу доіндустріального (переважно аграрного) розвитку в економічній діяльності суспільства домінував первинний сектор, а з вторинного - наявність в основному будівництва і вкрай обмежене поширення третинних видів економічної діяльності. В індустріальному суспільстві швидкими темпами розвивався вторинний сектор. Швидко розвивалася і сфера послуг, що обумовлювалося потребами в обслуговуванні промислового виробництва та будівництва. Настання постіндустріального етапу ознаменоване процесом створення все більшої частки ВВП та зосередження саме у цій сфері економічної діяльності все більшої частки зайнятих [4, с.144], про що свідчать дані таблиці. У США у 2000 році частка сфери послуг у ВВП склала 66,5, а зайнятих - 64,5%. За даними Світового банку в даний час доля доходів від сфери послуг в структурі світового ВВП складає близько 68% [8, с.23].

Таблиця

Чисельність і структура зайнятих у матеріальному виробництві та сфері послуг США [9, с.84]

	Чисельність, тис. чол.				Структура, %			
	1990	2000	Прогноз		1990	2000	Прогноз	
			2010	2020			2010	2020
Всього в економіці	112378	133962	146000	162000	100,0	100,0	100,0	100,0
Матеріальне виробництво, всього	26614	26826	25000	24000	23,7	20,0	17,1	14,8
Сфера послуг, всього	67349	86346	99000	114000	59,9	64,5	67,8	70,4

Під впливом вимог ринку і технологічного прогресу сфера послуг набуває якісно нових рис, серед яких - значні обсяги наукових досліджень і розробок. Уже із середини 80-х років динаміка витрат на дослідження і розробки в сфері послуг випереджає їхній ріст в обробній промисловості. Причини - висока наукомісткість багатьох видів послуг, заснованих на новітніх інформаційних технологіях; зростаючий попит на послуги малих дослідницьких, комп'ютерних, біотехнологічних фірм.

Незважаючи на національні розходження в розподілі витрат на НДДКР по галузях сфери послуг у розвинутих країнах, основна їхня частка приходить на економічну діяльність, пов'язану з комп'ютерами (розробка програмного забезпечення, баз даних і т.п.), на послуги в області досліджень і розробок, телекомунікації, оптової і роздрібною торгівлі, фінансового посередництва. Протягом останніх 25 років інформаційно місткі галузі сфери послуг (вчені включають їх у четвертинний і п'ятеринний сектори, які охоплюють охорону здоров'я, освіту, дослідницькі розробки, фінанси, страхування тощо) мали найвищі темпи зростання зайнятості.

П. Леоненко та О. Черепніна, аналізуючи зміни в структурі економічної діяльності суспільства, приходять до висновку, що в економіці виникає велика кількість нових видів економічної діяльності поряд зі зникненням потреби у багатьох професіях, що існували раніше, в результаті чого суттєво змінюється структура ринку праці. Автори акцентують увагу на тому, що між різними секторами економіки встановлюється новий характер взаємозв'язку: сфера послуг цілком обґрунтовано визначається як первинний сектор, а промисловість і сільське господарство справедливо відносять до наступних секторів. Автори притримуються думки, що така побудова секторної моделі точніше відображає реалії постіндустріального суспільства[4, с.146].

Висновки. Серед шкіл і напрямів сучасної економічної теорії помітне місце займають теорії індустріалізму та постіндустріалізму, в яких поряд з іншими проблемами досліджується розвиток економічної діяльності суспільства, з'ясовуються тенденції її подальшого розвитку. Характерними ознаками економічної діяльності в постіндустріальному суспільстві є зменшення частки матеріального виробництва, швидкий розвиток сфери послуг та інформації, якісні зміни у характері економічної діяльності людей, якісні зміни у типах ресурсів, які суспільство залучає в процесі економічної діяльності, виробництва економічних благ. Настання постіндустріального

етапу ознаменоване процесом створення все більшої частки ВВП у сфері послуг та зосередженням саме у цій сфері економічної діяльності все більшої частки зайнятих.

Література:

1. **Кравченко, А. И.** Общество: статика и динамика [Текст]: Учебное пособие для вузов. - М.: Академический Проект; Альма Матер, 2006. - 407 с. - 2000 экз. - ISBN 5-8291-0751-1(Академический проект); ISBN 5-902766-28-1 (Альма Матер) (в пер).

2. **Иноземцев, В. Л.** Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы [Текст]: Учебное пособие для студентов вузов. - М.: Логос, 2000. - 304 с. - 3000 экз. - ISBN 5-94010-003-1.

3. **Гальчинський, А. С.** Трансринкові трансформації //Економічна теорія. - 2007. - №1. - С. 3-12. - ISSN 1811-3141.

4. **Леоненко, П. М., Черепніна, О. І.** Сучасні економічні системи [Текст] : Навч. посіб. - К.: Знання, 2006. - 429 с. - ISBN 966-346-230-2.

5. **Радаєв, В. В.** Умови розвитку економічної теорії // Економічна теорія. - 2004. - №1. - С.24-42. - ISSN 1811-3141.

6. **Радаєв, В. В.** Важные условия развития экономической теории // Вестн. Моск. ун-та. Серия 6. Экономика. - 2004. - №7. - С. 9-33. - ISSN 0201-7385.

7. **Белл, Д.** Грядущее постиндустриальное общество [Текст] : Опыт социального прогнозирования / Пер. с англ. Под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 2004. - CLXX, 788 с.- ISBN 5-87444-203-0.

8. **Балаева, А., Предводителева, М.** Сфера услуг в мировой экономике [Текст] : тенденции развития // Мировая экономика и международные отношения. - 2007. - №3. - С.23-28. - ISSN: 0131-2227.

9. **Василевский, Э. З.** Структурные сдвиги, динамика и эффективность роста экономики США до 2020г. // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. - №9. – С.74-87. - ISSN: 0131-2227.